

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

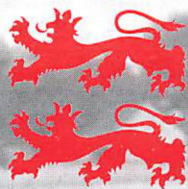
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 10
OKTOBER

1998

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
145 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 25 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
sønderjysk Lokalhistorie
6200 Aabenraa

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Fredenshøj 28
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Oldtidens hegn og indhegning 259
I oldtiden dukkede de første indhegninger op med fremkomsten af den regulerede landsby omkring 300 f. Kr. Museumsinspektør Per Ethelberg, Haderslev Museum, giver et overblik over oldtidens hegn og indhegninger.

Diger og hegn - elementer i kulturlandskabet 264
I 1992 fik Danmark en ny naturbeskyttelseslov, der også omfatter kulturlandskabets mange jord- og stendiger. Hvorfor bevare de mange diger og hegn? Museumsinspektør Hanne Christensen, Aabenraa Museum, fortæller om de levende spor, der har sine rødder tilbage til udskiftningerne i slutningen af 1700-tallet.

Læplantning i Sønderjylland 1920-70 271
Set med danske øjne var det en egn fattig på skov og levende hegn, som kom til Danmark i 1920. Det varede dog ikke længe, før der blevet taget effektivt fat på at skabe læhegn i Sønderjylland. Lektor Carsten P. Rasmussen skildrer plantningsforeningernes virke fra 1920 til 1970.

Den kollektive læplantning i Sønderjylland 277
Læplantningens tid er ikke fordi. Der plantes stadig læhegn i det sønderjyske kulturlandskab. Læplantningskonsulent C. Kjer-Andersen fortæller om plantningsarbejdet i dag og de lovgivningsmæssige rammer.

Da frø af ugræs fæg over hegnet 281
Den 3. april 1933 holdt det tyske mindretal et skelsættende møde på Saksborg kro. Jens Kongsted Lampe skildrer mødets baggrund og den spirende nazificering af det tyske mindretal.

Det sker - på de nordslesvigske museer 284

Bognyt 286

Bagsiden om forsiden 288
Hvordan opbygger man et godt læhegn, og hvilke arter indgår i disse? Læplantningskonsulent C. Kjer-Andersen giver på bagsiden opskriften på det ideelle læhegn.

Forsidebilledet:

Renning af et moderne flerrækket læhegn. Foto: C. Kjer-Andersen.

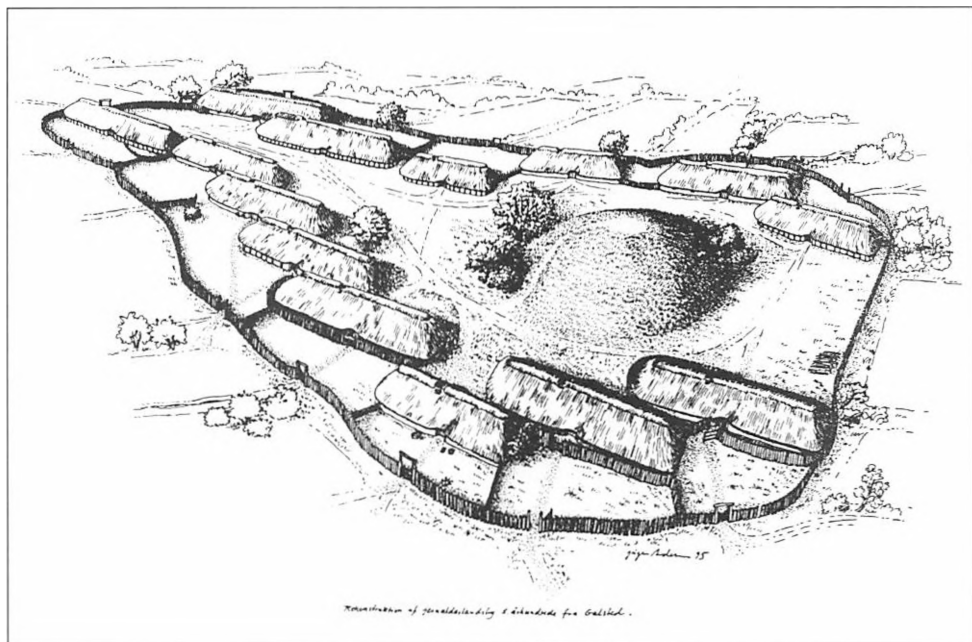
Oldtidens hegn og indhegning

Af PER ETHELBERG

I oldtiden dukkede de første indhegninger op med fremkomsten af den regulerede landsby omkring 300 f.Kr. Museumsinspektør Per Ethelberg, Haderslev Museum, giver et overblik over oldtidens hegn og indhegninger på baggrund af de senere års udgravninger.

De ældste landsbydannelse er uindhegnede. Som følge heraf kan det være vanskeligt at afgøre, hvor mange gårde, der har eksisteret samtidig, og dermed også hvor store, landsbyerne har været. I Sønderjylland kendes de foreløbig tidligste landsbydannelse af denne type fra Hjemsted Banke ved Skærbæk og Røding, hvor de dukker op i den tidligste jernalder ca. 500 f.Kr.

Hvis man ser bort fra de palisadeomkransede systemgrøfter på samlingspladserne fra tidlig bondestenalder (ca. 3.000 f.Kr.), knytter de ældste indhegninger sig til fremkomsten af den regulerede landsby. Landsbyerne blev nu omgivet af et fælles hegn med fælles indgange. Landsbyhegnet bestemte nu, hvor gårdene måtte ligge, og hvor mange, der var plads til. Hegnet var rejst i en fundamentsgrøft, hvilket viser, at stolperne har stået tæt som i et plankeværk. Den slags hegn kaldes palisadehegn. De tidligste eksempler på regulerede landsbyer stammer fra Vestjylland, hvor de dukker op i midten af førromersk jernalder ca. 300 f.Kr.

Rekonstruktion af den regulerede landsby fra Galsted 1. årh. e. Kr.

Som århundrederne skred frem, fik landsbyfællesskabet et mere individuelt præg. Dette viser sig ved, at de enkelte gårde blev adskilt med små stikhegn både mellem gårdene og ud til landsbyindhegningen. Hver gård havde sin egen indgang i hegnet. Man kan sige, at hegnene fra primært at markere den kollektive ejendomsret nu også markerede den individuelle ejendomsret. Palisadehegnet var dog fortsat enerådende. Galsted (1. århundrede e.Kr.) i hjertet af Sønderjylland er et fornemt eksempel på en landsby af denne type.

Denne udvikling forstærkedes ved overgangen til andet århundrede. Fæl-

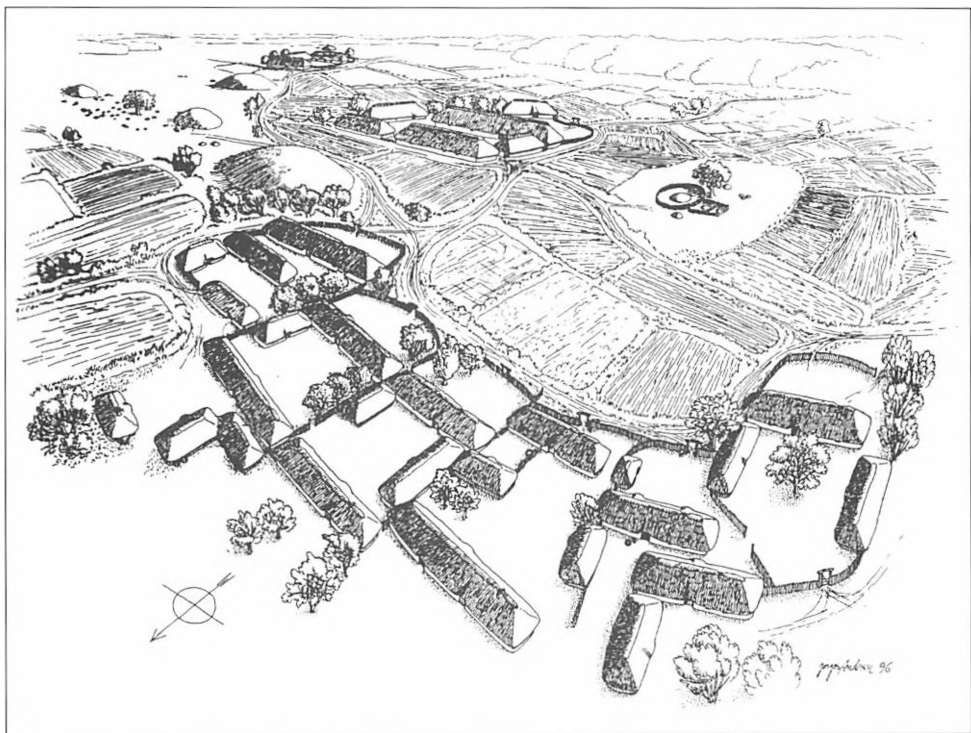

Palisadegrøft ved Galsted, der gennemskæres af et treskibet landhus med ovanlæg fra ældre romersk jernalder. Foto: Haderslev Museum.

lesindhegningen blev opgivet. Efterfølgende bestod landsbyerne af individuelt indhegnede gårde, som stødte op til hinanden. Palisadehegnet var stadigvæk dominerende, men som noget nyt introduceredes hegnshuse, som kunne udgøre større eller mindre dele af hegnsforløbet. Disse udhuse kunne både være nord/syd- og øst/vest-orienterede. Også her er Galsted en nøglelokalitet. Nogle gårde ligger som enkeltgårde uden for landsbyerne, men stadigvæk omgivet af palisadehegn. Et af de bedste eksempler herpå er stormandsgården fra Stepping Mølle.

Ved overgangen til tredje århundrede skete en af de voldsomste samfundsomvæltninger i Sønderjyllands historie. De gamle landsbyer forsvandt og erstattedes af en enkeltgårdsbebyggelse. Nogle af disse udviklede sig senere til regulære landsbyer, mens andre forsvandt. Samfundet forandredes på alle niveauer. Man aner et begivenhedsforløb, som med et moderne udtryk havde karakter af en etnisk udrensning. Forandringerne omfatter også måden at bygge hegn på. Palisadehegnet forsvandt. Nu blev hegnene bygget med jordgravede stolper. De blev placeret to og to ved siden af hinanden med en afstand på 1,5-2 m. I daglig tale kalder arkæologerne dem for harehopshegn. Et bedre og mere beskrivende udtryk er faskinehegn, hvilket vil sige et dobbeltstolpehegn med en vandret grenudfyldning. Navnet hentyder til ligheden med grøblegårdene i marsken, som netop indrammes af faskiner.

I løbet af tredje århundrede dukkede en helt ny hegstype op. Ud over udhuse, som kunne udgøre en del af hegnsforløbet, kunne nogle af faskinehegnene være tagoverdækket. Disse overdækninger viser sig oftest som to rækker af tagbærende stolper parallelt med faskinehegnene, men uden en afgrænsning ind mod gårdspladsen, hvorved de adskil-

Rekonstruktion af landsby med individuelt indhegnede gårde fra Galsted 2. årh. e. Kr. Tegning: Jørgen Andersen, Haderslev Museum.

ler sig fra hegnshusene. Siden disse hegnsførløb blev erkendt i midten af halvfjerdsene har arkæologerne - noget misvisende - kaldt dem for cykelskursehegn, fordi man har ment, at det har været en halvtagskonstruktion. Under forudsætning af, at tagene har været strå-tækte, hvilket er mest nærliggende, er en sådan konstruktion uhensigtsmæssig og heller ikke i overensstemmelse med de arkæologiske data.

En halvtagskonstruktion medfører, at tagets højeste punkt har ligget enten i hegnførløbet eller ind mod gårdspladsen. Et stråtag skal helst have en hældning på mellem 40 og 45 grader. For en halvtagskonstruktion medfører dette en største højde på 56 m over terræn.

Har den største højde flugtet med de

ydre hegnsstolper, har disse således skullet være 5-6 m høje, hvilket modsiges af stolpehullernes dybde - som oftest 20 cm - og ringe bredde, som antyder væsentlig mindre tømmerdimensioner.

Har åbningen vendt den anden vej, skulle man forvente, at de inderste stolpehuller var betydeligt dybere end de midterste, eftersom størrelsesforholdet mellem de to stolper vil være omkring 2:1. Hullerne til tagoverdækningen har imidlertid gerne en nogenlunde ensartet dybde. Hvis der er forskel, er det midterhullet, som er det dybeste. Rent praktisk vil en halvtagskonstruktion i de dimensioner, der her er tale om, desuden være voldsomt udsat for vind og vejr og alene af den grund uhensigtsmæssig. En sadeltagskonstruktion er betydeligt mere

hensigtsmæssig og i overensstemmelse med udgravningsresultaterne.

I Sønderjylland er sadeltagshegn almindelige på de fleste lokaliteter fra yngre romersk og germansk jernalder 3.-7. årh. e.Kr. Nogle af de mest velbevarede gårdanlæg med sadeltagshegn er udgravet på Hjemsted Banke ved Skærbæk. I forbindelse med Hjemsted Oldtidspark er to af disse gårde i fuld størrelse. Foreløbig er Hjemsted Oldtidspark det eneste sted, gårde og hegn fra denne periode er genskabt i fuld størrelse. Man kan altid diskutere, hvor høje hegn og sadeltag har været, men konstruktionsprincippet kan der næppe herske tvivl om.

Betegnelsen cykelskurshegn bør dog opgives og erstattes med termen sadeltagshegn, da dette udtryk er i bedre over-

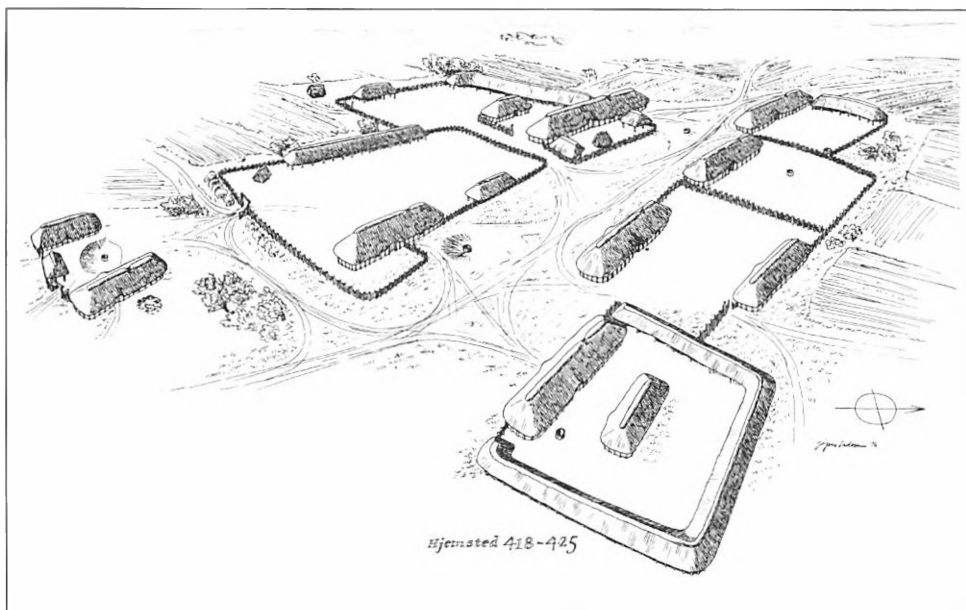
ensstemmelse med heggenes faktiske udseende uden samtidig at afstedkomme misvisende associationer.

I vikingetid har man næppe brugt sadeltagshegn. Endnu er vores kendskab til hegnskonstruktioner fra denne periode dog mangelfulde. Selv om man skal være forsigtig med tolkninger ud fra negative vidnesbyrd, har vi efterhånden gravet på så mange lokaliteter fra vikingetiden, at der næppe kan herske tvivl om, at vi ville være stødt på konstruktionen, om den havde været i brug.

Kun fra Peerløkke ved Vestre Sottrup kender vi enkelte mulige hegnsforløb, som kan dateres til vikingetiden. Det drejer sig om nogle ufuldstændige palisadegrøfter. Vikingetidens bedst dokumenterede hegnsforløb er udgravet ved

Palisadeindhegnet stormandsgård fra Stepping Mølle. Foto: Haderslev Museum.

Rekonstruktion af landsby fra Hjemsted 418-25 e. Kr. med huse, faskinhegn og sadeltagshegn. Tegning: Jørgen Andersen, Haderslev Museum.

Vorbasse. Også her er der tale om palisadehegn. Palisadehegnets genintroduktion i vikingetiden er i god overensstemmelse med, at hegnstypen også fandtes i begyndelsen af middelalderen. I Sønderjylland er det bedst bevarede hegnsløb fra middelalderen netop ved at blive udgravet ved Østergård nær Bevtøft, men kendes bl.a. også fra Løgumgårde. Begge steder er der tale om palisadehegn.

Hegnene er vigtige, fordi de ikke blot fortæller noget om udviklingen i gårdenes størrelse, men også om hvilke huse, der tilhørte et givet gårdanlæg, og dermed også hvilke gårde, der hørte til en given landsbyfase. Ud fra hegnene er det tydeligt, at gårdenes størrelse fra begyndelsen af jernalderen og frem til begyndelsen af middelalderen voksede fra et par hundrede kvadratmeter til mere end 25.000 km². Noget tyder på, at mid-

delalderens toftesystem har rødder, som på grundlag af de dokumenterede hegnsløb foreløbig kan føres tilbage til vikingetiden.

Hegn er en uanseelig anlægstype, men de er vigtige, fordi de rummer nøglen til forståelsen af såvel landsbyens som gårdens udvikling fra begyndelsen af jernalderen og frem til middelalderen.

Næste nummer
udkommer i
begyndelsen af
november.

Diger og hegn - elementer i kulturlandskabet

Af HANNE CHRISTENSEN

I 1992 vedtoges den nye naturbeskyttelseslov, hvori også jord- og stendiger er omfattet. Herpå hviler den formelle indsats for at sikre de spor i kulturlandskabet, som digerne trækker - og som fortæller om den ejendoms- og markstruktur, der karakteriserer det udskiftede landskab. Museumsinspektør Hanne Christensen, Aabenraa Museum, fortæller digernes historie, der samtidig er historien om overgangen fra det gamle landsbyfællesskab til det individuelle landbrug.

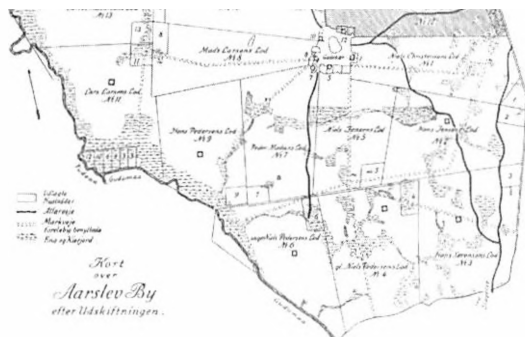
Forestiller man sig en panorering hen over det danske landskab med jævne mellemrum i de sidste 1000 år, ville man

naturligvis kunne se forskelle i både infra-, mark- og bebyggelsesstrukturer. Der er hele tiden sket en tilpasning til nye tider - i de sidste 50 år eksempelvis en eksplosiv byvækst. Men det største spring i landbrugslandet, set i fugleperspektiv, er uden tvivl, da landsbyernes jorder for ca. 200-250 år siden overgik fra fællesskabets driftsformer til de udskiftede, inddigede og -hegnede jordtilligender, tilhørende den enkelte gård i landsbyen. Og nu er denne sidstnævnte landskabsstruktur under opløsning.

Et hegn er et tegn
Opløsningstendenserne for skellene af-

Fredede overdrevarsarealer med græsning i Bjergskov ved Søgaard, hvor de overleverede diger endnu står som levn. Foto: Hanne Christensen, 1998.

Aarslev på Sjælland, før og efter ejerlavets udskiftning (1795) Kort- og Matrikelstyrlsen. Foto: Aabenraa Museum.

spejler ligesom andre landskabstræk, at den »klassiske« storhedstid for det danske landbrug fra ca. 1800 til 1950 er blevet historie. Digernes tidligere, mangesidige funktionelle rolle er passé, og med den udbredte sammenlægning af gårde er behovet for grænselinier i mange tilfælde overflødigjort. Men der er, i hvert fald i udsatte egne af landet, stadig god brug for læhegn. Dette sidste problem ses mange steder løst med de brede, sammensatte læplantninger, som Hedeselskabet har udviklet. Hermed hersker der faktisk to typer »tegn« i landskabsbilledet: De gamle diger med mere eller mindre intakt traditionel beplantning - eksempelvis tjørn eller ask, der fortæller om udskiftningstidens markstruktur, og de nye læhegn, der fortæller om nutidens behov og midler - og om interessen for at skabe gode biotoper i det åbne land som erstatning for de mange traditionelle, der er forsvundet.

Udfordringen er at finde en kurs, som både tilgodeser de kulturhistoriske, biologiske, økologiske og de økonomiske interesser i landskabet. Af disse synsvinkler er det i dag den kulturhistoriske, som der er mindst forståelse for. Bevidstheden om et fælles ansvar for naturressourcerne er slået igennem. Kan det mon lykkes at skabe en tilsvarende

forståelse for vore kulturspor, som også kan betragtes som en ressource, der kan blive knaphed på, så vores opfattelse af fortiden ikke længere hænger helt så godt sammen? For at bruge et eksempel, kan man rejse spørgsmålet, om den forholdsvis beskedne kirkegang betyder, at man lige så godt kan rive 90 procent eller blot halvdelen af landsbykirkerne ned? Nej, vel! De hører med til fortællingen om sognene, beboernes tros- og billedforestillinger og om byggestilen gennem 900 år. Samme spørgsmål kan man rejse i forbindelse med andre bygninger og landskabselementer, der er blevet overflødige. Stationsbygninger, vind- og vandmøller, landbrugsbygninger - og eksempelvis ejerlav-, ejendoms- og mark- eller have- og skovdiger.

Det ikke-udskiftede landskab

Som anført afspejler sten- og jorddigerne en struktur, som for størstedelen af landet kun er ca. 200 år gammel - det såkaldte *udskiftede landskab*. Men før dette for os så bekendte landskab tog form, gennemløb det flere faser i den gradvis tiltagende udnyttelse af jorden til landbrug. Skal man i meget store træk beskrive det *ikke-udskiftede landskab* i tiden op til det nuværende, var det først og fremmest karakteriseret ved, at lands-

bybebyggelsen i det meste af landet udgjorde et sluttet hele, hvor gårde og huse lå samlet.

Til hver gård hørte en privat tofte, hvor kålgård og hørmærk kunne dyrkes og småkreaturer græsse, mens markerne udenfor stod under fællesskabets styring. Den gode agerjord, der var under plov, var opdelt i »vange«, der atter var inddelt i mindre dyrkningsarealer »åsene«, hvori de langstrakte, individuelt ejede eller fæstede og dyrkede »agre« lå strimmel ved strimmel. Til de større gårde var der i hver ås en bredere strimmel end til de mindre gårde. Rundt om disse opdyrkede arealer, der næsten kan karakteriseres som øer i landskabet, lå enge, overdrev og skov.

Agerlandskabet var åbent, selv om der i agerrenene kunne stå spredte træer. Skovene var ligeledes langt mere lys-

åbne, end vi kender dem i dag, fordi svinene gik på olden og spiste både træernes frugter og de fleste små nye skud. På overdrevene og i moserne, altså vådområderne, hvor kreaturerne kunne græsse, var der spredte krat. Overdrevets buskadser leverede brændsel til husholdningen og gærdsel til indhegningen af de tilsåede vange med døde hegn, dvs. fletheegn eller andre afgrøder. Overdrevsområderne stødte i øvrigt ofte op til nabolandsbyernes overdrev, så de udgjorde en stor sammenhængende, uopdyrket flade. Dette er det generelle billede af det danske bondelandskab i ældre tid, men der var naturligvis mange variationer.

Gennem landsbyfællesskabet blev dyrkningen reguleret, så man såede samme afgrøde i samme ås og enedes om tidspunkt for både såning og høst

Stynede pile på jorddige i markskel ved Blangslev i Mogenstrup på Sydsjælland. Foto: Hanne Christensen, ca. 1980.

for ikke at genere hinanden. Når kornhøsten var overstået, i hele vangen kunne man opgive »ævred«, det vil sige risgærdene, og dermed give dyrene fri græsning på stubbene.

Landboreformerne

I midten af 1700-tallet begyndte man at overveje, om ressourcerne kunne udnyttes bedre. Om der kunne komme flere skattekroner ud af landbruget. I forbindelse med den rationaliseringsbølge, der gik hen over hele samfundet, kom også landbokulturen under lup. Jordforbedringer med mergling, afvanding og nye redskaber så dagens lys og blev udbredt i løbet af 1800-tallet. Bl.a. afløstes den middelalderlige hjulplov af den engelske svingplov. Samtidig med udskiftningen fødtes den ny tids bonde, som fik sin jord samlet i eet stykke og selv bestemte, hvornår der skulle pløjes, sås og høstes.

Stjerne- og blokudskiftning

Det er denne samling af jorden, tilhørende den enkelte gård, som man kalder *udskiftningen*. Var det en lille landsby, kunne gårdene blive liggende inde i byen, og jorden blev udstykket i lagkagesnit, en såkaldt *stjerneudskiftning*. Var der et stort tilliggende og mange gårde, var det almindeligt, at de fjernere beliggende jorder blev opdelt i firkanter, *blokudskiftning*. For at markere skellet mellem de nye privatlodder blev der gravet grøfter og opkastet *jorddiger*. Disse blev i mange tilfælde tilplantet med levende hegn af pil, tjørn, ask, hassel eller andet, som i praksis erstattede de småplantninger, der tidligere lå i agerrenner eller overdrev.

Udflytningen

Lå den tildelte parcel langt fra landsbyen, måtte bonden flytte sin gård ud. En række nye husmandsudstyknings

med jordtilliggender lå ofte på de dårligste jorder langt fra landsbyen. Med jordernes udskiftning blev grunden således lagt til det bebyggelseslandskab, som vi kender herhjemme, med jævnt spredte gårde og huse, omgivet af haver, træer, læplantninger og eventuelt mindre alleer. Undtaget fra dette billede er dog herregårdslandskaberne, hvor alt er i større målestok, både markflader, skove, bygninger, parker og alléer.

Lovgivningen

I kongeriget kan reformerne formelt føres tilbage til nedsættelsen af den første kommission, der skulle beskæftige sig med »landvæsenets fremtarv og nytte« i 1757. I de følgende år fulgte forordninger, som muliggjorde udskiftning af såvel overdrev som agerjorder og berørte overgangen til selveje. Vigtigst er dog forordningen af 23. april 1781, der samlede og præciserede de mange bestemmelser om udskiftning og udflytning. Der blev også nedsat kommissioner til at se på spørgsmålet om fæstebondens retsstilling i forhold til godsejeren, hoveriets omfang og stavnsbåndets ophævelse (1788). En forordning i 1792 gav endelig godsejerne mulighed for en regulering af økonomien (landgilden) og satte for alvor skub i udskiftningen og udflytningen i kongeriget. De følgende 15 år blev den mest intensive udskiftningsperiode. I 1794 kom i øvrigt en speciel forordning om hegning af jord, herunder hegnstyper, diger, grøfter og led.

I modsætning til forholdene i kongeriget var det i hertugdømmerne bønderne, som pressede på for at få lettere adgang til at udskifte jorderne. Her fik man allerede i 1766 den første udskiftningslov og efter nedsættelsen af en slesvig-holstensk landkommission i 1768 en ny, forbedret lovgivning i 1770.

Sønderjylland

Udskiftningen fandt som nævnt sted over hele Danmark, men fik enkelte steder i Sønderjylland en særlig karakter og kom langt tidligere i gang, end reforminitiativerne antyder. Afgørende herfor var pengeøkonomien blandt de sønderjyske bønder, der havde berøring med studehandelen. Dette gjorde dem til aktive parter i udviklingen af en jordpolitik, som fremmede den enkeltes virkelyst, velstand og uafhængighed af fællesskabet.

Allerede fra slutningen af 1400-tallet spores tendenser til at købe eller mageskifte jord ud af fællesskabet i Sønderjylland. Dette fandt især sted på halvøen Løjt nord for Aabenraa. I 1597 gav amtmanden Fr. v. Ahlefeld i Aabenraa officiel tilladelse til at udskifte mod en fast afgift, »toftrodepen-

ge«. Men udviklingen gik i bølger. Landsbyen Barsmark er et af de mest markante eksempler på den tidlige udskiftning. Her var næsten al jorden allerede i 1641 købt ud af fællesskabet, da kartografen Johannes Mejer optegnede forholdene i sit store værk. Men denne privatisering var sket uden tanke for bedring af driftsformen, og i praksis betød den, at de private lodder lå spredt mellem hinanden.

For at markere ejendomsretten blev særjorderne indhegnet med jord- eller stendiger - dvs. de fik karakter af indelukker = løkker. I starten blev der sat risgærder oven på digerne, men i begyndelsen af 1600-tallet blev myndighederne opmærksomme på de problemer, der opstod med forsyning af træ til gærdsel og brændsel, når så mange skulle have flethegn om deres

Spramshuse på Løjt. Nedbøjede - tvegede - aske på dige langs vejen. Foto: I. P. Junggreen Have, 1980.

små særlodder. Ikke mindst fordi de samme bønder som regel ryddede deres nye indelukker for buske og andre vækster for at skabe bedre græsningsforhold. Løsningen lå i »de levende hegn«. Herved markeredes en spædbegyndelse til det landskabsbillede, som vi i dag synes er så karakteristisk for det danske agerland. Markerne blev indrammet af hegn, tidligst bestående af hassel og el, senere også af tjørn og ask. På digerne langs vejene voksede selvsået slåen, hyld, røn, vildrose, vildæbler, vilde hindbær og brombær m.m.

Der var både fordele og ulemper ved de levende hegn, men flest fordele. For det første undgik man at belastte underskoven og det fælles overdrev. Når de levende hegn først var vokset til, blev den enkelte bonde selvforsynende med såvel gærdsel til sine flethegn som risbrænde til husholdningen. I længden var det ressourcebesparende at hegne med levende hegn frem for døde. Det krævede dog fra starten et stort planlægnings- og plantearbejde, og det gik ikke altid lige let.

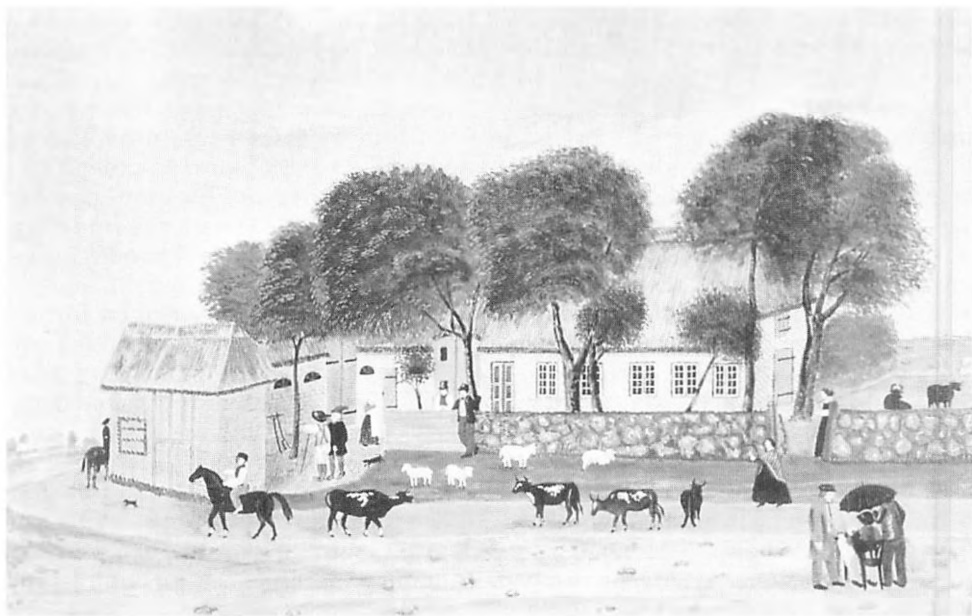
Ved vekslende afgrøder kunne der tages højde for, at nedskårne hegn skulle have en flerårig vækstperiode, før de var store og robuste nok til at holde kvæget effektivt inde. Herefter fugte græsningsårene, hvorefter man skar hegnet ned og startede forfra med korn og forskellige afgrøder i nogle år.

På Løjt blev der i ask- og hasselhegn ofte benyttet en særlig teknik »nedtvegning« for at få de nedskårne hegn til at vokse sig så tætte som muligt. Man udvalgte nogle passende andetårsskud og lavede med styneoksen et fint snit, hvor grenen skulle bøjes til vandret stilling, uden at beskadige marven. For at holde det nye skud vandret, blev det fastholdt med en tvegegren. Herfra er navnet de tveggede hegn opstået. Teknikken kaldes også knæk-

hegn og kendes fra de vesteuropæiske kystegne og England. Går man tæt på de levende hegn omkring Aabenraa, kan man den dag i dag finde flotte »skulpturer« i form af fuldvoksede, nedtveggede grene, som i sammenhængen dog afslører, at deres funktion for længst er forbi. Den stærke opdeling af markerne i Barsmark nødvendiggjorde i øvrigt en ny-udskiftning i 1950'erne, da mekaniseringen for alvor satte igennem. Landsbyen har således sin helt særlige historie, og rent faktisk blev de resterende diger på Barsmarks jorder naturfredet i 1989.

Et andet enestående eksempel på udskiftningen i Sønderjylland er den meget tidlige udskiftning i Varnæs, 1710-11, som i øvrigt var inspireret af initiativet på Løjt. Den er interessant ved så tidligt at være gennemført som eet samlet projekt hvorved alle tidligere inddelinger blev annulleret og hele ejerlavet opmålt på ny. Der var en række bol, der var delt i to gårde, og som ved denne lejlighed blev flyttet ud som naboer. Det kaster den dag i dag et forsonende skær over den barske omvæltning, som det var for mange at bryde op fra landsbyens tryghed. Faktisk havde bønderne allerede i 1680-81 aftalt udskiftningen og indbetalt afgiften, men ydre omstændigheder forstyrrede det videre forløb. Da realiteterne stod for døren 30 år senere, var der pludselig mange, som begyndte at ryste på hånden. Men nu fangede bordet, og planen blev sat i værk. For at sikre digernes og grøfternes kvalitet blev dette arbejde overvåget af en digefoged.

Generelt skete den sønderjyske udskiftning før den kongerigske. Navnlig i årene omkring 1770, da man endelig fik en tilfredsstillende lovgivning på området, var udskiftningsaktiviteten meget stor.

Stendiger, sat om ejendommen, langs veje, eller om de mange fredskove, der blev udlagt efter 1805, er markante spor i kulturlandskabet. Her ses indramning af gårdspladsen på Hjortholm i Bov sogn. Akvarel af Lars Jensen Colberg, ca. 1870.

Bevaringsinitiativer

Som nævnt indledningsvis fik den nye naturbeskyttelseslov fra 1992 en særlig paragraf om sten- og jorddiger. Den skulle give mulighed for at dæmme op for den stærke udtynding, der er sket i disse karakteristiske mark- og ejendomsskel fra udskiftningstiden. Diskussionen om, hvor specifikt man skal sætte ind, er dog ikke slut, og indtil videre administreres loven, som det foreskrives på grundlag af markeringer på Kort- og Matrikelstyrelsens kortgrundlag (1:25.000).

I forbindelse med amternes udarbejdelse af den seneste regionplan (1997-2008) er kulturlandskabet - miljøets 3. dimension - også kommet i søgelyset. Dette sker ikke mindst med henblik på en udpegning af kulturhistoriske helheder.

Endelig kan man pege på den nye lov om oprettelse af rådgivende regionale, faglige kulturmiljøråd i de enkelte amter. De faglige kulturmiljøråd er efterhånden oprettet i samtlige amter og fra 1. juli i år også i Sønderjyllands amt. Her kan spørgsmål om digerne tages op til drøftelse.

Man kan håbe på, at der i de forskellige fora arbejdes hen imod fælles retningslinier for, hvad der skal sikres, og hvor andre hensyn kan prioriteres højere. Under alle omstændigheder forudsætter forståelsen for en sikring af digerne med eller uden deres levende hegn, at man kender historien bag deres tilblivelse og tager den til sig som en lokal fortælling, man gerne vil lade gå videre til eftertiden.

Læplantning i Sønderjylland 1920-70

Af CARSTEN PORSKROG RASMUSSEN

Set med danske øjne var det en egn fattig på skov og levende hegn, som kom til Danmark i 1920. Det varede dog ikke længe, før der blev taget effektivt fat på at skabe læhegn i Sønderjylland. Lektor Carsten P. Rasmussen, Århus Universitet, fortæller om plantningsforeningernes virke fra 1920 og frem til 1970.

Levende hegn

De mange snorlige levende hegn er ét af det vestslesvigske landskabs mest iøjnefaldende træk. De er imidlertid et ret ungt element i landskabet, næsten alle plantet efter Genforeningen for at give læ for vinden. Et omfattende foreningsarbejde var knyttet til læplantning.

Levende hegn er med til at sætte deres præg på Sønderjylland, både øst og vest for det skel, som israndslinien har dannet, og som motorvejen nu så nogenlunde følger. Øst- og Vestsønderjyllands levende hegn er imidlertid af forskellig ælde, og de er heller ikke plantet med samme formål. Hegnene i landsdelens østlige egne går tilbage til udskiftningstiden, og de blev plantet for at holde kvæg og korn adskilt. De var netop hegn.

Vestsønderjyllands hegn er derimod plantet for at give læ. I 1700-tallet tænkte ingen her på at indhegne græs- eller kornmarker med træer. De få marker lå i en næsten endeløs græs- og lyngflade, hvor kvæget græssede, overvåget af hyrder. Hyrdens afløser kom først sidst i 1800-tallet, og det blev ikke levende hegn, men pigtråd. Den for-måede nok at skille køerne fra rugen,

men den brød ikke det frie blik over det flade land.

Før 1864 havde træfattigdommen været fælles for det vestlige Sønderjylland og det vestlige Nørrejylland, men i 1920 var det ikke mere tilfældet. I Nørrejylland brød talløse små plantager og endnu flere snorlige granhegn det flade land. De var plantet gennem det sidste halve århundrede for at hjælpe opdyrkningen af hederne ved at sikre læ mod den vældige vestenvind. Når lyngen og alen blev brudt, begyndte Vestjyllands sandede jorder at fyge, og det kunne dæmpes med levende hegn. Derudover sikrede hegnene også et mildere klima, der gav en rigere plantevækst på markerne i læsiden.

Arbejdet med at anlægge plantager og hegn var ledet af Hedeselskabet, en privat organisation, stiftet af Enrico Dalgas. Hedeselskabet havde en række ansatte forstfolk, der agiterede for plantning og leverede sagkundskab. De landmænd, der blev vundet for sagen, kunne gennem Hedeselskabet bestille planter, som statstilskud gjorde billige. Arbejdet skulle landmændene dog selv udføre.

Der var også plantet skov i Sønderjylland i den preussiske tid, men der var især tale om store granplantager. Læplantning var der derimod ikke gjort meget ved. Det hænger dels sammen med manglen på statsligt initiativ, dels med manglende interesse fra egnens bønders side. I Tønder amt og Haderslev Vesteramt var kvægavl og især studedefning stadig landbrugets hovedgren, så man lod det meste af jorden ligge hen med græs. Sandflugt var

derfor ikke noget videre problem, og man kunne derfor næppe se noget særligt behov for at plante hegn. At netop græsmarker giver et klart bedre udbytte, når der er læ, var en erkendelse, som man først for alvor gjorde i 1950'erne.

Læplantningens start efter Genforeningen
Fremsynede folk inden for sønderjysk landbrug var klar over, at det krævede omstillinger, når man skulle til at klare sig på danske betingelser. Det var derfor oplagt at få Hedeselskabet til at udstrække sit virke til Sønderjylland. Hedeselskabets ledelse var også interesseret, og en række forberedelser blev gjort i 1919. Blandt andet tog fire mænd på tur i Sønderjylland, hvor det næsten træløse landskab vest for israndslinien gjorde et stærkt indtryk på dem. De var alle fire plantningsmænd, og

de så en rig arbejdsmark for Hedeselskabet i det genvundne land.

I 1920 sendte Hedeselskabet to unge mænd til Sønderjylland. Th. Claudi Westh skulle stå for afvanding og dræning af fugtige arealer, mens Kr. Fromsøjer skulle tage sig af »plantningssagen«, dvs. anlæggelse af plantager og læhegn. Fra sin base, først i Løgumkloster og siden i Skærbæk, drog han ud gennem Sønderjylland, hvor han talte plantningens sag og lagde planer for plantager og læhegn.

Plantningsforeningerne

Plantningsarbejdet havde da for længst fundet en fast form i Kongeriget. Hedeselskabet var den overordnede organisation, hvis forstfolk leverede den fornødne ekspertise, og fra Hedeselskabets planteskoler eller planteskoler, der mere indirekte var knyttet der-

Det karske og forblæste landskab uden læ for vinden. Foto: C. Kjer-Andersen.

til, udleveredes planterne. Under Hedeselskabet var der dannet et net af lokale plantningsforeninger med valgte tillidsfolk.

Denne organisationsform blev kopieret i Sønderjylland. Den 10. januar 1920 oprettedes de to første plantningsforeninger: »Hygum Plantningsforening« og »Jels Plantningsforening«. Dagen efter stiftedes i Løgumkloster en forening med det ikke just mundrette navn »Tønder med flere Amters Plantningsforening«, der skulle dække resten af Vestsønderjylland. Dækningsområdet blev dog hurtigt gjort mindre. I marts samme år stiftedes »Nørre Rangstrup Plantningsforening«, i maj »Rømø Plantningsforening« og i november »Vis Herreds Plantningsforening«, der dækkede egnen omkring Padborg. I 1923 fulgte endelig den syvende og sidste: »Tinglev og Omegns Plantningsforening«. Resultatet blev seks små og mellemstore foreninger, der hver dækkede fra ét til fem-seks sogne, og så giganten »Tønder med flere Amters Plantningsforening«, der stadig dækkede det allermeste af Tønder amt, men ikke ret meget af de »fle-re amter«.

Mellemkrigstidens plantningsarbejde

Arbejdet kom hurtigt i gang. Allerede i sit første arbejdsår udleverede Tønder m.fl. amtens forening 400.000 planter, og gennem resten af mellemkrigstiden synes det typiske niveau for denne landets største plantningsforening at have været mellem en halv og en hel million planter om året, mens de andre sønderjyske foreninger typisk udleverede 100-150.000 planter hver. I alt udleverede plantningsforeningerne i Tønder og Aabenraa amter årligt omkring én million planter. Lægger man hertil indsatsen fra Hygum og Jels plantningsforeninger, betyder det, at de søn-

Kristen Fromsejer kom til Sønderjylland i 1920. Først som Hedeselskabets plantningsassistent og senere som skovrider ved Plantningsselskabet Sønderjylland blev K. Fromsejer i årene efter Genforeningen og frem til sin afgang i 1961 synonym med læ- og skovplantningssagen i Sønderjylland. Her er han fotograferet på sin 75-års dag i 1966. Foto: Carsten P. Rasmussen: »Skovrejsning i Sønderjylland« Aabenraa 1994.

derjyske plantningsforeninger i mellemkrigstiden stod for ca. en femtedel af den samlede aktivitet i de danske plantningsforeninger.

De udleverede planter gik både til småplantager og læhegn. Typisk var mellem halvdelen og to tredjedele af planterne nåletræer, der især blev brugt til plantager. I Nørrejylland havde man også brugt nåletræ til læhegn, men mange havde efterhånden gjort den erfaring, at det ikke var nogen god idé. Efter en del år blev nåletræerne tynde forneden, og deres læværdi var der-

med ringe. Buskede løvtræer var bedre, for de kunne beskæres. Denne viden kom sønderjyderne til gode. Kr. Fromsejer var særlig glad for hvidtjørn som hegnsplante, og han har dermed æren for, at netop hvidtjørnshegn er så udbredte i Sønderjylland. Også røn blev benyttet i ret stor stil. Med deres bær var begge disse plantearter samtidig til glæde for fuglelivet. I alt udleveredes fra planteskolen i Skærbæk årligt mellem en kvart og en halv million løvtræsplanter til læhegn. Gennem årene dannede de mange tusinde kilometer hegn.

Det flyvende korps

Hedeselskabets forstmand leverede en plantningsplan og planter til halv pris takket være statstilskuddet, når en land-

mand ønskede at få anlagt læhegn, men arbejdet skulle landmanden og hans husstand selv udføre.

I 1937 blev der imidlertid også åbnet mulighed for at få selve plantningsarbejdet udført næsten gratis. Folk fra Hedeselskabet havde længe ivret for at sætte unge arbejdsløse i gang med at plante, og i 1937 gik regeringen med til det. »Det flyvende korps« kom til at bestå af unge arbejdsløse mænd, der skulle bevæge sig rundt over landet og plante hegn. De unge mænd skulle bo på gårdene og have kost og logi af de landmænd, som de plantede for, mens staten betalte de øvrige udgifter.

Hidtil havde den enkelte landmand plantet, som det passede ham. Enheder af det flyvende korps rykkede imidlertid kun ud, hvor et større antal land-

Skærbæk Planteskole, der blev startet af Plantningsselskabet Sønderjylland, spillede i årene efter Genforeningen en central rolle ved anlæggelsen af plantager og læhegn i Sønderjylland. Planteskolen lukkede efter en række svære år i 1979. På billedet ses en dags produktion i foråret 1930. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Et af de nyere karakteristiske hegn i kulturlandskabet ved Dambjerg Mølle. Foto: Hanne Christensen.

mænd gik sammen og dannede et læplantningslaug, dækkende ét eller nogle få sammenhængende sogne. Nørre Rangstrup Herreds Plantningsforening tog som den første i Sønderjylland initiativ til at danne et sådant. Det blev fulgt af mange flere.

Plantningsforeningernes krise

Plantningsforeningerne havde deres storhedstid i trediverne og under krigen, men også efter krigen fortsatte de deres arbejde, blot i lidt aftagende omfang. I 1950'erne faldt den samlede udlevering af planter gennem Nørre Rangstrup Herreds, Vis Herreds og Tinglev og Omegns plantningsforeninger fra typisk en halv million om året til det halve, mens Tønder med flere amters plantningsforening bedre formåede at holde aktivitetsniveauet og

stadig udleverede 6-800.000 planter årligt.

Et afgørende vendepunkt blev imidlertid året 1962. Det flyvende korps blev ophævet, bl.a. fordi der ikke længere var overflod af arbejdskraft, og tilskuddet til planter blev nedsat. Virkningen blev dramatisk for plantningsforeningerne. Vis Herred og Tinglev og Omegns plantningsforeninger besluttede begge i 1964 at gå op i Tønder med flere Amters Plantningsforening, og Nørre Rangstrup Herreds plantningsforening koncentrerede sig om at drive en plantage. Tønderforeningen søgte at fortsætte sit virke, men planteudleveringen faldt fra omkring 700.000 omkring 1960 til ca. 100.000 i 1970 og til få tusinde årligt sidst i halvfjerdserne. Formelt indstillede foreningen dog først sit virke i 1993.

Plantningsforeningernes ophør betød ikke enden på læplantning i Sønderjylland. Den kollektive læplantning fortsatte og er stadig i gang.

Læplantningens virkninger

Hedeselskabets stifter, Enrico Dalgas, havde en stærk tro på, at plantning af plantager og læhegn var til gavn for samfundet. Dels skabte deres anlægelse og drift aktivitet, dels skulle de gøre klimaet bedre og dermed være tjenere for landbruget.

Det har gennem årene været omstridt, hvor godt dette lykkedes. Hedeselskabets folk har undertiden angivet endog meget høje gevinster, mens andre har været mere skeptiske.

Mere fast grund under fødderne fik man, da der under ledelse af Martin Jensen blev udført store forsøg med læ på forsøgsgården Store Jyndevad. De viste, at græs gav merudbytter på omkring 20%, hvor der var læ, roer ca. 10%, mens korn kun gav 2-10% mere. Forsøgene gav måske nok lidt lavere tal, end der hidtil havde cirkuleret fra Hedeselskabets side, men de beviste, at læhegnene let kunne betale både anlægsudgiften og de 2-3% af arealet, de optog. Hertil kommer den sikker-

hed mod sandflugt, som læhegnene har bidraget med. Uden den ville hele høsten have været truet i visse år.

Dertil kommer andre virkninger. Læhegnene har sikret fristeder for dyr og fugle, og de har ændret landskabet. Manden bag de fleste sønderjyske læhegn, Kr. Fromsejer, sagde i 1946, at plantningen havde »været med til at flytte østeregnsens skønhed ud på højderyggens bakkedrag«. I dag vil mange, især bymennesker, synes, at de snorlige hegn med den regelmæssige indbyrdes afstand er kedelige og uskønne, og i stedet beklage, at det vide udsyn er forsvundet. To skønhedssyn mødes - land- og forstmændenes glæde ved det velpassede, produktive landskab og moderne bymenneskers drøm om en uberørt natur.

Uberørt natur er læhegnene så vidt ikke, men når hvidtjørnshegnene lyser af hvide blomster mod det mørkegrønne løv og fylder luften med deres sødligt-tunge duft, så er en tur på Toftlundegnen en oplevelse.

Litteratur:

Carsten P. Rasmussen: »Skovrejsning i Sønderjylland« Aabenraa 1994.

Den kollektive læplantning i Sønderjylland

Af C. KJER-ANDERSEN

Der plantes stadig læhegn i det sønderjyske kulturlandskab. Fra 1978 til 1998 blev det til 1.766 km trerækkede hegn. Læplaningskonsulent C. Kjer-Andersen fortæller om plantningsarbejdet i dag og de lovgivningsmæssige rammer herfor.

Historie

I 1920, hvor læplantningen havde været godt i gang i Nord- og Vestjylland, så det anderledes ud i Sønderjylland.

På østkysten stod mange gamle levende hegn, hvorimod Midt- og Vest-sønderjylland var præget af store arealer med vedvarende græs og hede.

Anderledes blev det efter Genforeningen, hvor landbruget oplevede en omlægning, der medførte opløsning med følgende sandflugt. Behovet for læ var skabt, og der blev dannet plantningsforeninger, der sammen med Hedeselskabet påbegyndte plantningsarbejdet.

Op til 1937 blev plantningen udført af lodsejeren selv med støtte til planterne fra staten og faglig bistand fra Hedeselskabet. I 1937 skabtes imidlertid »Det flyvende korps«, der bestod af arbejdsløse, som under ledelse af Hedeselskabet nu varetog plantningen. Dette korps virkede frem til 1963, hvor ordningen ophørte og afløstes af, hvad vi i dag kender som »Den kollektive læplantning«.

Den offentlige del

Den kollektive læplantning er en statsstøttet ordning, hvor selve opgaven/projektet er beskrevet, nemlig anlæg af

læhegn og pleje af disse i en treårig periode.

Dvs., at arbejdet er veldefineret med hensyn til procedure, arbejdsgange samt kontrol. Staten yder et tilskud hertil p.t. på 50 - 70 % afhængigt af forskellige forhold. De enkelte projekter starter med ansøgning om at komme i betragtning med en bestemt sum. Efter at der er givet forhåndstilsagn, kan projektet sættes i værk efter nøje beskrevne retningslinier og procedurer.

1970-1998

Den kollektive læplantning holdt sit indtog i Sønderjylland midt i halvfjerdserne og blev med det samme en succes. Konceptet var i princippet det samme som i dag - etablering af læhegn samt renholdelse af disse i tre vækstperioder. Tilbudet til landmændene lød på trerækkede læhegn af løvtræ. Selve konceptet ændrede sig ikke væsentligt før 1992, hvor der blev truffet en politisk beslutning om at udvide de rammer, hvorunder der kunne ydes tilskud. Der var generelt et ønske om at få plantet mere og større, og ordningen blev derfor udvidet, således at der nu også kunne tilbydes seksrækkede hegn samt småplantninger, i princippet op til 1/2 ha. Da der var et politisk ønske om at forøge mængden af plantede planter, blev tilskuddet til seksrækkede hegn sat til 65 % mod de 50 % til de trerækkede.

Resultatet var en voldsom efterspørgsel efter brede hegn. Allerede fra første år under den nye ordning var interessen så stor, at de seksrækkede hegn udgjor-

de ca. 50 % af samtlige hegn, der blev plantet.

Interessen har siden været stærkt stigende. Ønsket om at få plantet accelererede fra år til år og stadig med en vedholdende interesse for de brede hegn.

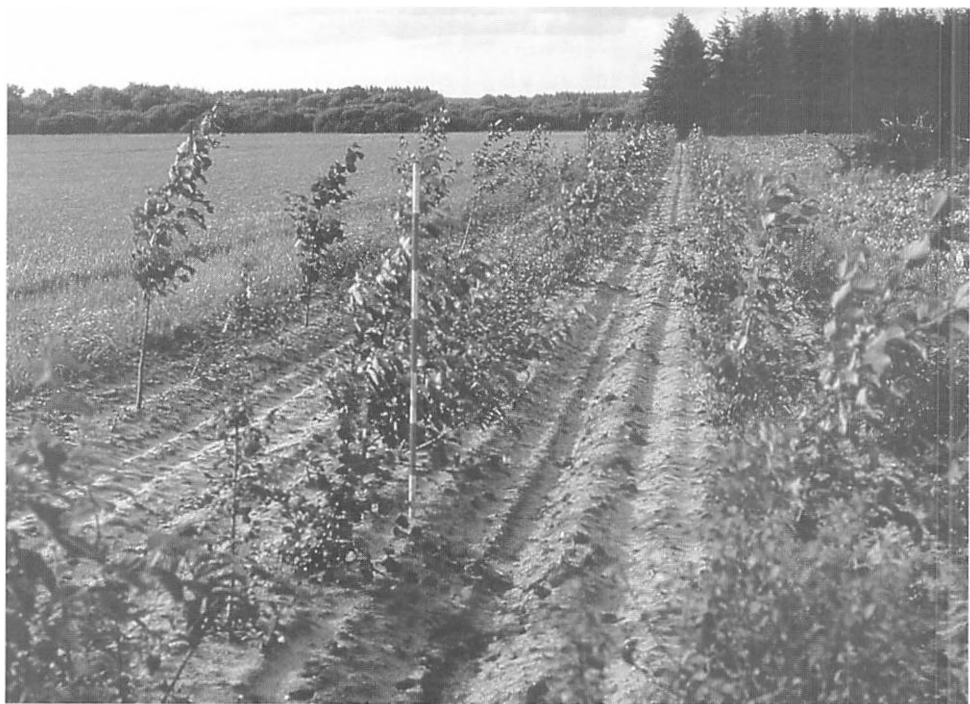
I 1996 blev der påbegyndt et pilotprojekt på Djursland, foranlediget af en vervesende debat omkring succesene med mange års tilskud til vildtplantninger. I mange år har jordbrugerne kunnet få planter til selvplantning gennem Vildtforvaltningen med et så stort tilskud som 75 %. Evalueringen af de mange års arbejde fik imidlertid en noget blandet modtagelse. Alt for ofte måtte man konstatere, at nok blev der plantet, men at indsatsen til renholdelse var for ringe med det resultat, at alt for mange planter blev kvalt i ukrudt.

Man havde fra ansvarlig side haft et

godt øje til den kollektive læplantning og barslede nu med den ide at etablere vildtplantninger på samme måde. Ideen resulterede i et pilotprojekt, hvor det skulle afprøves, om interessen var til stede. Djursland blev valgt på grund af nærheden til Vildtbiologisk station Kalø, som dermed nemt kunne følge med i projektet.

Også her holdt konceptet med det resultat, at vildtplantninger fra 1998 er blevet et tilbud til alle under den vifte af muligheder, der nu kan tilbydes under den kollektive læplantning.

Økologiske landbrug har været kendt i det sønderjyske endda i nogle år og har derfor også fået udført læplantning i denne periode. Da antallet af økologiske brug efterhånden repræsenterer en anseelig andel af de ejendomme, hvor der bliver plantet, er der fra 1998 også lavet særlige

Et moderne flerrækket læhegn med flere forskellige træarter. Foto: C. Kjer-Andersen.

ordninger med hensyn til etablering af kollektive læhegn på disse.

Da omkostningerne for entreprenøren er større på de økologiske brug, er prisen også højere, men staten har valgt at yde et højere tilskud - generelt 5 % - for at mindske prisforskellen på hegn, anlagt på økologiske ejendomme, og hegn, anlagt på konventionelt dyrkede brug.

Den folkelige del

I princippet er der i hver kommune oprettet et læplantningslav. Regionens læplantningslav er ved formanden repræsenteret i Landsforeningen De Danske Plantningsforeninger Sønderjyllands region. Formanden herfor er født medlem i Landsforeningen De Danske Plantningsforeninger.

I alle tre led er de ansvarlige i hovedsagen folkevalgte. Undtaget herfra er de udpegede personer fra landboforeningerne i regionen.

Læplantningslavet varetager de enkelte lodsejeres interesser i forbindelse med projektet, og entreprenøren er ansvarlig over for lavets bestyrelse.

Regionen varetager prioriteringen af tilskudsmidlerne år for år, dvs. træffer afgørelse om i hvilke kommuner, der skal tilbydes plantning de enkelte år.

Landsforeningen De Danske Plantningsforeninger (L.D.D.P.) med domicil i Give administrerer for den danske stat de midler, der hvert år bliver stillet til rådighed for løsning af denne opgave. L.D.D.P. er samtidig ansvarlig for den faglige udførelse, således at der på landsbasis tilbydes en ensartet kvalitet på det niveau, som man fra statens side finder ønskeligt.

Den faglige del

Efter at L.D.D.P. har givet forhåndstilsagn til projektet, kan det startes op, typisk ved årets begyndelse, når finans-

loven er vedtaget. Alle lodsejere besøges, og der detailplanlægges hos hver enkelt med hensyn til placering, omfang og dermed økonomi.

Følgende efterår, efter høst, ryddes eksisterende hegn, som står i vejen for de nye. Der pløjes - reolpløjning på de lette jorde - og harves. Når planterne er afmodnet, dvs. normalt medio november, kan plantning påbegyndes. Plantningen skal i princippet være afsluttet inden 1. maj følgende år.

Renholdelsen foregår typisk i perioden maj-september og sker i tre vækstperioder. Ved afslutningen af tredje vækstperiode afholdes der en afleveringsforretning, hvor den enkelte lodsejer modtager sit/sine hegn af Hedselskabet, der hermed har opfyldt sine forpligtelser over for lodsejeren, lavet og staten.

Hvor ejeren ikke umiddelbart kan overtage hegn, afholdes en åstedsforsretning med deltagelse af repræsentanter fra lavet og L.D.D.P., hvis afgørelse er bestemmende for, om der skal foretages yderligere.

Fredninger og lignende

Da nyanlæg af læhegn kan komme i konflikt med gældende fredninger eller fortidsminder, sker der i planlægningsfasen en rapportering, dels til amtet og dels til det lokale kulturhistoriske museum. Begge instanser modtager kortmateriale over de planlagte hegn for evt. at kunne gøre indsigelse eller tage forbehold.

Fredningskonflikter opstår typisk vedrørende hegn inden for åfredningslinien på 150 m, hegn som er placeret, hvor der forefindes jorddiger, der er bevaringsværdige, eller hegn placeret i vådområder.

Specielt reolploven, der arbejder i 65-70 cm's dybde, kan skade fortidsminder som bopladser, overpløjede

Pløjning med reoplov. Reoploven arbejder i princippet i to niveauer, således at det gamle pløjelag bliver lagt ned og overdækket med råjord, hentet af ploven fra ca. 60 cm's dybde. Derved placeres den næringsholdige råjord øverst uden indhold af ukrudtsfrø. Foto: C. Kjer-Andersen.

gravhøje og lignende. Det lokale kulturhistoriske museum vil i sådanne sager typisk ønske at foretage større eller mindre prøvegravninger inden pløjningen eller i andre tilfælde ønske at være fysisk til stede ved pløjningen for at kunne vurdere, hvad der evt. måtte blive vendt.

Den samfundsmæssige del

Selv om hegn og beplantninger bliver anlagt på privat grund, er der i høj grad tale om en foranstaltning, der kommer hele samfundet til gode.

De landskabelige værdier er store og dermed også de menneskelige for den del af befolkningen, der har sin daglige gang i det åbne land. Også turister fra ind- og udland nyder godt af, at landskabet bliver mere »loddent«.

De forbedrede læforhold har stor betydning for det vilde dyreliv, det være sig stort som småt. Og hvor flora og fauna trives, der finder mennesket også behag i at være.

Som en amerikansk organisation siger: »Where wildlife cannot live - humans cannot survive!«

Omfang

Omfanget har varieret lidt år for år, men har de senere år typisk ligget omkring 250.000 planter svarende til godt 80 km trerækket læhegn.

I perioden 1978-1998 har Hedeselskabet plantet ca. 5.3 mio. planter. Omregnes dette, svarer det til plantning af 1.766 km trerækket hegn. Sagt med andre ord har de sønderjyske landmænd plantet godt 700 ha. til med læhegn.

Da frø af ugræs fæg over hegnet

Af JENS KONGSTED LAMPE

Den 3. April 1933 indbød landmand Jep Nissen, Lille Jyndevad, medlemmer af det tyske mindretal til et møde på Saksborg kro. Jens Kongsted Lampe skildrer mødets baggrund og den spirende nazificering af det tyske mindretal.

Den 3. april 1933 indbød landmand Jep Nissen, Lille Jyndevad ved Tønder, alle tysksindede i Nordslesvig til et møde på Saksborg kro i Burkal sogn med dagsordenen: Grundlæggelse af et nationalsocialistisk arbejdsfællesskab. Den ydre anledning til indbydelsen var, at lærer Jacob Hansen i Burkal tyske kommuneskole havde sendt et læserbrev til »Schleswig-Holsteinische Landeszeitung« og »Nordschleswigsche Zeitung« den 28. marts 1933 med følgende ordlyd i oversættelse: Opråb fra Nordslesvig. Vort tyske arbejde her i hjemstavnen har altid været præget af tillid og kærlighed til vort tyske folk og land. Vore retningslinier har allerede i årevis ligget urokkeligt fast. Vor stilling har altid været uangribelig. Følelsen af ansvarsbevidsthed for folkefællesskabet lever med stærk rodfæstethed i mange hjerter. Denne følelse må nu have et mægtigt opsving. Også vor indstilling til det danske folk og den danske stat er uangribelig. Indtil kedsomhed har vi ofte i ord og handling forkyndt vore ønsker og vilje til udelukkende opbyggeligt arbejde, indtil kedsomhed, fordi den danske stat principielt endnu ikke vil anerkende os som fuldstændige medborgere. Vor position tillader os roligt at afvente den danske stats opvågnen.

Dagene den 21., 22. og 23. marts

1933 har herligt bekræftet vor tro på en tysk rejsning og opvækkelse. Lad os sige det rent ud: Da vi først sent befattede os med enkeltheder i den tyske kamp, levede i os for længe det ængstelige spørgsmål, om vor uforlignelige kammerat og kæmper, Adolf Hitler, ville stå sin prøve og leve op til vore forventninger. Vor - de tyske nordslesvigere - afventen var berettiget, var en del af vor selvtugt.

I dag står det fast, at kansleren rager højt op over sine politiske medbejlere, og vore hjerter er fulde af tak.

I dag står det fast, at vore viljer til at følge ham er en hellig troskabsed. Vi går til handling nu, og dermed giver vi vor forbeholdsløse tilslutning til den nationale tyske revolution, og det må ske under værdige former, ligesom vor indsatsberedte ungdom ikke må gå ad vildledende omveje for at søge tilslutning til bevægelsen.

De, der erkender situationen, som jeg gør det, beder jeg om tilsluttende efterretning. Tiden trænger sig på.

Saksborg ved Bylderup-Bov,
den 23. marts 1933

J. Hansen

Jacob Hansen var født den 24. januar 1877 i Ellum, Løgumkloster landsogn, og døde den 6. august 1960 i Andholm ved Rødekro. Han dimitterede fra Tønder tyske seminarium i 1898, var lærer i Terkelsbøl 1898-1903, lærer i Heuwisch i Ditmarsken 1903-1906, lærer på Pelworm 1906-1910 og førstelærer ved Burkal tyske kommuneskole 1910-1941. Jacob Hansen, der var dansk statsborger og kommunal

Saksborg Kro i Burkal sogn anno 1900, da den endnu hed Sörensen's Gastwirthschaft. Kroen brændte i 1904, men blev købt af Andreas Andresen og genopført i 1906. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Tinglev Kommune.

tjenestemand, blev afskediget uden pension ifølge en retsafgørelse i 1941. Besættelsesmyndighederne reagerede i tavshed.

Ved mødet den 3. april 1933 på Saksborg kro oprettedes »Nationalsozialistische Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig«. (N.S.A.N.) med tilhørende S.A.-grupper, motorkorps og marinestorm. Fører blev en tidligere krigsflyver fra Felsted ved Aabenraa, Jens Lorenzen. Han opløste (som følge af et uniformsforbud) den 23. januar 1934 både S.A., marinestormen og motorkorpset og opfordrede de tidligere S.A.-folk til at indtræde i det nyoprettede »Schleswigsche Kameradschaft« (S.K.), som derefter blev en afdeling af N.S.A.N.

Der opstod efterhånden adskillige brydninger og splittelser i arbejdsfæl-

lesskabet, der ved et par møder førte til korporlige slagsmål og blodsudgydelser, men den 15. marts 1934 oplyste Nordschleswigsche Zeitung, at nu var gårdejer H. B. Jepsen, Tinglev, proklameret som »Landesführer«.

Imidlertid viste det sig, at H. B. Jepsen var medlem af Frits Clausens nazistiske parti D.N.S.A.P., hvorfor Albert Hostrup den 7. august blev kommissarisk fører, indtil han den 2. september samme år (1934) afløstes af Jep Nissen. Efterhånden fandtes der seks forskellige nationalsocialistiske partier i landsdelen, der indbyrdes stredes om at være det eneste rette parti. Men så greb man ind sydfra, idet redaktør Ernst Schröder, Flensborg, (som var dansk statsborger) og overborgmester, dr. Wilhelm Sievers, Flensborg, i

juli 1935 beordrede dyrlæge Jens Møller, Gråsten, indsat som »Landesführer« for »Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter-Partei Nordschleswig« (N.S.D.A.P.N.). Efter flere møder med hidsige diskussioner, af hvilke nogle ikke forløb uden korporlige slagsmål, syntes der efterhånden at komme mere ro over feltet. I hvert fald erklærede Jens Møller i 1936, at han og N.S.D.A.P.N. for fremtiden udelukkende ville tage sig af de politiske og »verdanskuelige opgaver«. Om hans virke skal der ikke her berettes.

Adolf Hitler besøgte Flensborg aftenen før det vigtige preussiske landdagsvalg den 23. april 1932. Det var hans første og eneste besøg i staden. Godt 45.000 tilhørere var mødt op på stadion for at lytte til hans ord, som i dag virker helt makabre: »I dag er det 13 år siden, at jeg som ukendt soldat kaldte bevægelsen til live. Nu er jeg 43 år. De skal blot give os tid. Indtil jeg bliver 85 år, er de 13 millioner vokset til 30 millioner.« Situationen omkring grænsen omtalte Hitler ikke med et eneste ord.

Kilder

Hovedkilden er Jep Nissen: »Ein Kampf um Nordschleswig«, Haderslev, 1938.
 »Nordschleswig - Bild einer Grenzlandschaft«, 1963.

Jens Møller (1894-1951), dyrlæge i Gråsten. Fra juli 1935 »Landesführer« for Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter-Partei Nordschleswig (NSDAPN) efter ordre fra Ernst Schröder og Wilhelm Sievers i Flensborg. Foto: Institut for Sønderjysk Lokallhistorie.

Harboe Kardel: »Grenzlandmelodie in Dur und Moll« 1976.

Karin Linke, Immo Doege, Volker Lindemann, Hans Jürgen Nissen: »50 Jahre Deutsches Gymnasium in Nordschleswig«, 1981.
 »Flensburg - Geschichte einer Grenzstadt«, Flensburg, 1966.

Det sker – på nordslesvigske museer

Klangforum i Pumpehus

Sønderjyllands Kunstmuseum åbnede den 28. august 1998 - samme dag som den officielle åbning af Tønder Musikfestival fandt sted - en lydudstilling med en installation af den tyske kunstner Manos Tsangaris. Udstillingen har titlen »Trådorgel/Fadenorgel« og varer til og med den 18. oktober 1998.

Udstillingen er den anden i rækken af udstillinger med lydkunst, der vises i det såkaldte Pumpehus, der tidligere var en del af vandtårnsanlægget i Tønder. Pumpehuset, hvor de store pumpemaskiner, der tidligere førte vand til vandtårnets top, var placeret, har på grund af sine flisebeklædte vægge, klinkegulvet og dets store loftshøjde en helt speciel akustik, der giver særlige gunstige muligheder for installation af lydkunst.

Lydkunsten, som er en etableret del af især den internationale kunstscene, har ofte vanskelige kår i museumssammenhænge. I sagens natur kræver lydinstallationer som regel sine egne afgrænsede rum, hvor den uden at konfrontere sig med andre kunstudtryk kan komme til udfoldelse, medmindre lyskunsten bevidst vælges at skulle i interaktion med udstillede malerier, skulpturer m.m.

I forbindelse med opførelsen af den nye kunstudstillingsbygning ved Sønderjyllands Kunstmuseum, der skal indvies den 20. marts 1999, er der i det eksisterende Pumpehus mulighed for at arrangere separatudstillinger med lydinstallationer. Bygningen ligger isoleret fra det nye museumskompleks og vil blive en fast etableret del af museets samlede formidlingsvirksomhed.

Museet påtænker i de kommende år at præsentere danske og udenlandske lydkunstnere under overskriften »Klang-

forum« for derved at give publikum lejlighed og optimal mulighed for at stifte bekendtskab med en væsentlig side af samtidskunsten.

Museet har indledt et samarbejde med »singuhr-hörgalerie in parochial« i Berlin, der er en nedlagt kirke i Berlin, som i sin nye virksomhed netop fokuserer på lydkunsten. Til Tsangaris-udstillingen er opnået støtte fra Europa-Kommissionens program »Kalejdoskop«.

Manos Tsangaris, der er født i 1956 i Düsseldorf, har en musikalsk uddannelse inden for klaver, guitar og slagtøj. Tsangaris har modtaget flere stipendier og udmærkelser - senest »Kunstpreis der Akademie der Künste Berlin« i 1997.

Hans lydinstallation »Trådorgel/Fadenorgel« har nyligt været vist i Parochialkirken i Berlin. Installationen består af en række ophængte højtalere, som publikum ved hjælp af et snortræk kan sætte i bevægelse, hvorved der udløses klang- og lysprocesser. Klangene fra de enkelte højtalere er fragmenter af en trestemmig sopransats af den 148. salme: »Guds velsignelse i himlen og på jorden«.

Tsangaris' interaktive klangmaskine fremstår som en åben og rumligt relateret lydinstallation, der undersøger forholdet mellem lyd, rum lys, æstetik og ånd.

Ove Mogensen

- Museet på Sønderborg Slot**
 Indtil 1. nov.: »Alsen-billeder«.
 Indtil 6. dec.: Adam Saks og Daniel Biesold »Shibbolet«. Arr.: Sønderjyllands Kunstmuseum.
- Cathrinesminde Teglværksmuseum**
 okt. måned: Lokalthistorisk udstilling fra Gråsten.
- Tønder Museum**
 29. okt.: Månedsmøde: »Tønder - Tombe tysk, dof dansk eller bare blakket«, v/lektor Jørn Buch, Haderslev.
 26. nov.: Månedsmøde: »Der var et dejligt slag - sange og sangtradition i Sønderjylland 1848-1920« v/museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen, Tønder Museum.
- Drøhdes Hus, Storegade 14, Tønder**
 Indtil 31. dec.: Kniplingsudstilling med årets tema »Torchon«. Håndværksudstilling - »Tømrrerfaget«. Jernovnnens udvikling 1450-1900. »Varme i boligen«.
- Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder**
 Genåbner ca. marts 1999.
 Indtil 18. okt.: Manos Tsangaris »Fadenorgeln«. Udstillingen vises i Pumpehuset (Fliserummet).
- Højer Mølle og Marskmuseum**
 Indtil 31. okt.: Maleriudstilling: Dansk-tysk kunst med syv danske og tre tyske kunstnere.
- Aabenraa Museum**
 Indtil 15. nov.: »Scener fra en borgerkrig«. Martsdagene i 1848 i Aabenraa.
- Jacob Michelsens Gård**
 Åbent efter aftale med Aabenraa Museum.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
 Indtil 25. okt.: Kunstnerisk aspekt omkring 1848.
 31. okt. - 24. Jan.: Udstilling ved professor Claus Carstensen.
- Midtsønderjyllands Museum**
 Indtil 22. nov.: Vin og geologi. Arr.: Geologisk Museum.
- Haderslev Museum**
 9. okt. - 15. nov.: UTOTOMBO - Afrikansk Kunst. Udtillingen viser kultgenstande bl.a. masker. Arr.: i samarbejde med Haderslev Kunstforening.
- Museet Holmen, Løgumkloster**
 Indtil 31. okt.: Kunst i vækst ved grafikere fra fire verdensdele.

Det mentale hegn fra 1864-nederlaget

John Christensen og Henrik Stevnsborg: 1864. *Fra helstat til nationalstat*. Forlaget Emil. 119 s. ill. Pris: 218 kr.

Forfatterne er begge faghistorikere, og de har skrevet bogen i lyset af de seneste års intense debat om Danmarks placering i Europa. Det er en debat, der har medført, at emnet 1864 har fået fornyet aktualitet for mange. Bogen skildrer krigens optakt og dramaet på Dybbøl som kulminationen på et mangeårigt europæisk stormagtsspil, hvor ikke blot Danmark og en række tyske stater, men også England, Frankrig, Rusland og Sverige-Norge havde interesser indblandet. Slutresultatet blev den flernationale helstats undergang og nationalstatens fødsel.

Det er velgørende med en ny og bredere indfaldsvinkel til 1864-krigen, og mange skoler efterlyser nyere litteratur om krigen med indfaldsvinkler, der kan fænge nutidens børn og unge. Henrik Stevnsborg har sammen med Bent Blüdnikow skrevet artikler om 1864-krigen i Sønderjysk Månedsskrift. Det er med udgangspunkt i dette stof, at denne bog er lavet. Den er i et tiltalende udstyr med gode kort og nye farveillustrationer af de to hæres uniformer. Der er mange små inserater med baggrundsforklaringer, f.eks. om våben, skandinavisme osv. Sproget er veloplagt og uden unødige fremmedord. Målgruppen synes at være folkeskolens ældste klasser, og de får på en lang række punkter fyldige og gode fremstillinger. Men to væsentlige forhold til forståelse af krigens baggrund og følgevirkninger belyses ikke. Der mangler en kort redegørelse for fremvæksten af de nationale identiteter og for den kendsgerning, at grænsen for det danske monarki gik langt sydligere end grænsen for det danske sprog, for ikke at sige grænsen for det danske folk. Ligeledes mangler der en kort redegørelse for krigens følger såvel for sejrherrene som for taberne: det danske kongerige og de danske nordlesvigere. De sidste skæbne omtales slet ikke. Derimod ironiseres der over genforeningshåbet, som lå bag folkeskolens historielundervisning.

Hovedparten af bogen er god elementær fremstilling af krigens forløb. Nogle inserater er dog overflødige i sammenhængen og vidner især om forfatterens kildestudier til andre værker. Dette gælder f.eks. en detaljeret redegørelse for noget nyt amerikansk positionsskyts, som »kunne have gjort god fyldest i de danske befæstningsværker i 1864«, men altså ikke anvendtes og derfor er irrelevant. Det samme gælder den udførlige omtale af Stonewall-affæren, et franskbygget panserskib, som den danske regering overvejede at købe, men ikke købte. I forsøget på at anslå en frisk tone på et emne, som for nogen endnu er alvorstungt, går forfatterne nogle gange over gevind. Beskrivelser af Monrad indledes med at fastslå, at han var »en småfed, usøjneret mand med mange usympatiske karaktertræk«. Billedteksten til hans portræt består af et direkte citat fra Herman Bangs roman Tine, hvor provsten skildres som en vaskeægte folkeforfører. Det er ligeledes irrelevant for bedømmelsen af general de Meza, at han yndede at sætte små blomstertegninger på officielle skrivelser.

Trods mangler og et par fejlskud har bogen kvaliteter, og den skal nok blive benyttet flittigt i folkeskolen, men den lever ikke op til sin programmerklæring om »at forstå og forklare begivenhederne i 1864 fra et europæisk og til tider globalt perspektiv.« Med til dette perspektiv hører en redegørelse for de forskellige identiteter i Slesvig og for mindretallets skæbne efter 1864. Forfatterne ser »det mentale hegn om 1864« som forklaringen på danskernes manglende begejstring for EU. Det er nok en del af forklaringen, men næppe den hele, selvom Bertel Hårder i sin bog *Den bløde kynisme* (1997) går ind for samme enkle fortolkning.

Inge Adriansen

1848

Claus Bjørn: 1848. *Borgerkrig og revolution*. København: Gyldendal 1998. 268 sider. Indbundet og illustreret. 348 kr.

Ikke uden grund har der undertiden fra Sønderjylland været anket over, at danmarkshisto-

riske fremstillinger forbigår grænselandets særlige historie og glemmer, at hele Slesvig sammen med Holsten og Lauenborg har hørt til det danske helstatsmonarki. I dette tilfælde ville en sådan klage imidlertid være helt forfejlet. Claus Bjørn formår i sin nye bog om »det forvirrede år« 1848 ubesværet at skifte scene mellem revolutionerne »ude« i Europa, den fredelige magtdeling mellem konge, konservative og nationalliberale i København, den slesvig-holstenske opstand i Kiel og reaktionen herimod i Nordslesvig. Lige så lidt glemmes den danske provins og hertugdømmernes forskellige egne. »Slavekrigen« i Nørrejylland og husmandsopløbene på Sjælland indgår på linje med indersteuroen i Østholsten og arbejderop-tøjer i Ditmarsken og Husum.

Revolutionsårets forskellige aspekter behandles; den nationale begejstring skildres side om side med demokratiets gennembrud og de skærpede sociale modsætninger; de midtersøgende nationalliberale side om side med de radikale demokrater og traditionelle konservative. Dertil kommer den militære udvikling både i tidens folkevæbninger og i de regulære tropper! Synsvinklen veksler fra storpolitikken til den enkeltes skæbne. Blandt de gennemgående figurer i bogen er således kniplingskræmmer Jens Wulff fra Brede og soldat Mikkel Jensen fra 1. jægerkorps, der begge er repræsenteret ved talrige dagbogsudrag. De menneskelige konsekvenser af 1848 kommer ikke mindst frem i et afsnit om de familier, der blev delt. Det er med fuld ret, at ordet »borgerkrig« indgår i bogens undertitel.

Kort sagt: Claus Bjørn præsenterer læseren for en eminent og lettilgængelig sammenfatning, beroende på den nyeste danske og slesvig-holstenske forskning. Claus Bjørn har selv bidraget til 1848-forskningen med sine studier over »Frygten for 1848« om bonde- og husmandsuroen på Sjælland. Svarende hertil står skildringen af landbefolkningens sociale vilkår nok stærkere i bogen end beskrivelsen af de sociale modsætninger og bevægelser i byerne.

Nogle få skønhedspletter findes i udenværkerne. Et par af illustrationerne fremstår noget uskarpt (s. 115, 257), og et par er for små (s. 75 og kortet s. 13 - ellers er der mange gode kort). Litteraturfortegnelsen s. 260-62 giver ikke altid mulighed for at identificere bogens mange spændende citater.

Claus Bjørn slutter sin vellykkede bog med at trække trådene fra 1848 til nutidens danske holdninger til det europæiske samarbejde, som han med rette ser i lyset af danskernes historisk betingede forhold til tyskerne, hvor netop 1848 blev et skæbneår.

Hans Schultz Hansen

Det sønderjyske særpræg

Steen W. Andersen (red.): »Sønderjylland - på kryds og tværs«. Sønderjyllands amt 1997. 50 s. Boghandlerpris: 128 kr.

Sønderjylland er formentlig den eneste del af landet, der har sin egen regionale identitet på så vigtige områder som historie, sprog og kultur, eller som amtsborgmester Kresten Philip-sen udtrykker det i forordet til amtets nye billedepos »Sønderjylland - på kryds og tværs«: »Sønderjylland er ét af Danmarks 14 amter, men et amt, der er langt mere end et administrativt område. 75 år efter Genforeningen og 25 efter kommunalreformen i 1970 har Sønderjyllands amt med bogen ønsket at delagtiggøre andre i landsdelens særpræg.«

Det er blevet en smuk billedkavalkade med tidligere museumsinspektør ved Haderslev Museum, Steen W. Andersen, som sikker guide. Her præsenteres læseren for store og små regionale kendetegn fra grænsen, grænselandets særlige historie, Dybbøl og mindretallet over de frivillige brandværn, ringridning og sønderjysk byggeskik til kulinariske krydderier som honningkager, solæg og det sønderjyske kaffebord. Undervejs præsenteres man også for Sønderjyllands rige natur fra marsken i vest til Haderslevdalen i øst. Det er ikke nogen nem opgave at indkredse det særligt sønderjyske på 50 sider, men bogen når langt omkring emnet i såvel tekst som billeder. Kun kan man som indvandret sjællænder undre sig over, at frivillige brandværn skulle være noget specielt sønderjysk. Det vil de brave brandmænd i blandt andet Skibby på Sjælland formentlig også bestride.

Det særligt sønderjyske har sine grænser, men det ændrer ikke ved, at Sønderjyllands amt har udgivet en smuk bog om amtets særkende og dets mange seværdigheder.

kf

Træarterne i de nyere sønderjyske læhegn

Flagskibet i den kollektive læplantning er de trerækkede løvtræshegn. Artssammensætningen er det foreløbige slutprodukt af flere års indhøstede erfaringer.

De første læhegn, der blev plantet, bestod udelukkende af nåletræ - sitkagran og hvidgran. Disse arter, mente man på det tidspunkt, var de eneste, som kunne klare opgaven.

Hegnene blev en succes. De etablerede sig godt og blev hurtigt synonyme med landskabet i den del af Jylland, der lå syd og vest for israndslinien. Samtidig blev der anlagt nåletræsplantager, og sitkagran, hvidgran samt contortafyr blev i de kystnære plantager snart karakteristiske træarter for Vestjylland.

Som skovene og læhegnene voksede til, skete der en langsom ændring af klimaet, som betød, at man nu kunne plante nye træarter, dels skifte fra nål til løv, dels til mere værdifulde arter. Værdifulde forstået som buske og træarter, der ikke blot kunne fastholde et grundlag for faunaen, men også øge mangfoldigheden af de dyrearter, der kunne trives i landbrugslandskabet.

Man begyndte at plante enkeltrækkede hegn af løvtræ, først monokulturer, som de gamle granhegn, bestående af enten tjørn eller seljeron. Disse hegn findes stadig i stort antal, men er, som granhegnene, stille og roligt blevet udskiftet med de nye flerrækkede hegn.

Med undtagelse af taks, enebær og skovfyr er alle vore nåletræer indført fra udlandet, efter man opdagede, at de havde en langt større tilvækst end vore naturlige løvtræer. De var endvidere bedre i stand til at optræde som pionertræer i de egne, hvor den naturlige flora var ødelagt.

På det tidspunkt, hvor den store skov og læplantning tog sin begyndelse, var det et spørgsmål om at finde arter, der overhovedet kunne etablere sig uden smålig skæven til oprindelse, form eller farve. I dag er vore muligheder for at vælge blevet større, men først og fremmest er der sket en væsentlig ændring i

vor holdning til formgivningen af landskabet. Der hersker nu i langt højere grad et ønske om at bevare de plantearter, der naturligt er hjemmehørende.

En ensidig anvendelse af en art, monokultur, indebærer væsentlige risici. Optræder der en sygdom, vandrer skaden fra træ til træ, og man risikerer, at hele kulturen/hegnet dør. Et moderne hegn består derfor af 11-14 forskellige arter, hvorved det er meget usandsynligt, at hele hegnet ødelægges af sygdom.

De flerrækkede læhegn giver mulighed for bedre at kunne kombinere træer og buske. Desuden giver de mere plads til den vilde fauna. Rent landbrugsmæssigt er de trerækkede noget af det optimale. For vildtet er flere rækker, f.eks. seks, derimod at foretrække.

Principielt opbygges et læhegn som en kombination af træartstyper:

Bestandstræer er skelettet i læhegnet, der skal give højen og strukturen fra 2-3 m op til sluthøjde.

Bestandsbuske har til formål at skabe læ fra jordniveau op til 2-3 m. Samtidig er de med til at give hegnet karakter året igennem via blomstring, frugtsætning og efterårsfarver.

Ammetræer er hurtigt voksende arter, der hurtigt skal skabe læ, dels skabe en mild grad af skygge, som animerer bestandstræerne til at gro opad i stedet for ud til siderne.

Ammebuske med en højde på op til 2 m har til opgave hurtigst muligt at skabe skygge mellem de blivende arter, således at ukrudtsvæksten hæmmes mest muligt.

Følgende arter benyttes hyppigst i de sønderjyske læhegn. Det må dog ikke opfattes som en værdiskala.

Ammetræer: rødæl, hvidæl, balsampoppel.

Ammebuske: grønel, snebær.

Bestandstræer: stilkeg, ask, ahorn, bøg, elm.

Bestandsbuske: paradisæble, skovæble, bærmispel, snebær, slåen, kornel, vild rose, havtorn, fuglekirsebær, surbær.

Chr. Kjær-Andersen